

FILTRAREA EXPERIENȚEI COMUNISMULUI PRIN TEMA COPILĂRIEI. SCRIERILE FICȚIONALE ȘI NONFICȚIONALE POST 1989

Ștefania Mihalache*

Anul 1989, ca moment simbolic, și anii '90, ca moment concret, aduc un mare dezechilibru în relația dintre literatură și publicul cititor. De fapt, se așterne o mare tăcere. Ficțiunea este, pentru moment, amuțită din două motive: primul, pentru că, postrevoluționar, este privită cu mefiență, se simt în aer acuzații (nici sigure, nici foarte concrete) de partizanat cu fostul regim, iar al doilea, pentru că foamea de adevăr, de lucruri spuse direct, netrecute printr-un filtru artistic, este mult prea mare. Astfel, piața a fost invadată de memorii, eseistică, lucrări de istorie recentă, jurnale, iar nonficționalul a câștigat teren în fața literarului. Experimentele livești ale optzecismului au avut și ele parte de o cădere în receptare, iar după 2000 a apărut și primul val postrevoluționar de literatură tânără și „furioasă”, gata să conteste teme mari, realismul așa-zis textualist, experimentele autenticității ș.a.m.d. Curentul douămiiștilor s-a asociat rapid cu multe forme ale literaturii personale, în special cu ego-proza sau autoficțiunea. Într-o literatură obsedată de miza temelor mari, literatura personală a fost, nu o dată, receptată ca promotoare a unor teme minimaliste, iar în această ecuație intră și tema copilăriei venită cu valul amintirilor din comunism.

Între „minimalismul” și „maximalismul” tematic

Derivând din opoziția „minimalism vs. maximalism” tematic cu reflectivitate crescută pe fondul rediscutării canonului, dar și din percepția atât de controversată asupra scriitorilor lansați după 2000, se construiește și o anumită poziție asupra literaturii copilăriei scrisă în această perioadă. Pentru prima dată în literatura română (în care scrieri despre copilărie sunt sporadice) se petrece un fenomen interesant, tocmai pentru că scriitorii care se lansează sau care își continuă cariera după anii 2000 sunt marcați profund de eterogenitate: apariția unui bloc de romane care au în centru copilăria. Aceste romane sunt de obicei trecute de critici la câte o „tendință” a noii literaturi, pasabilă într-o frază. Referitor la literatura post-1989, „tendințele” sunt definite astfel de Dan C. Mihăilescu: cea a realismului cinic, grotesc, caracterizat

---

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

de sarcasm, „mizerabilism”, verbozitate argotică și cea care reflectă „conștiința captivă în mitul copilăriei, cu eul proiectat fabulos la «vârsta de aur» fie la modul oniric-luxuriant, ca în *Orbitorul* lui Cărtărescu, fie cvasiproustian și cu autenticități eliadești, prin îmbinarea psihismului infantil sau a reveriilor adolescentine cu seve livrești și estetizări programate (*Alexandru* de Ion Manolescu, *Exuvii* de Simona Popescu, *Oniria* lui Corin Braga)”¹.

În 2008, mult mai tânărul Marius Miheț identifică în proza tânără tot două etape ale romanului și două valuri de scriitori. „Primul val sau Idealismul confuz” conține, printre altele, numele unor scriitori și ale unor romane care au ca temă copilăria: Ovidiu Verdeș cu *Muzici și faze* (2000), T.O. Bobe – *Cum mi-am petrecut vacanța de vară* (2007), Cezar Paul-Bădescu – *Tinerețile lui Daniel Abagiul* (2004). Acestora li se trasează un portret biografic comun, interesant cu atât mai mult cu cât el conține referințe la copilăria și adolescența autorilor: „O dată îi leagă niște amintiri sociale comune: au «prins» câte ceva din perioada comunistă, au fost șoimi și pionieri, au învățat cântece patriotice, ideologice etc. Generația lui Pif și Rahan, generația muncii patriotice, a traforajului și «produselor» de la Alimentara, transfigurată, inevitabil într-o generație de sacrificiu – ”².

În valul al doilea de scriitori, numit și „Reabilitarea Poveștii” cărora li se asociază o estetică mult diferită față de cea a primului val, criticul include din nou cărți cu tema copilăriei, cum ar fi volumul Anei Maria Sandu – *Fata din casa vagon* (2006), cel al lui Bogdan Popescu – *Cine adoarme ultimul* (2007) sau romanul Florinei Ilis – *Cruciada copiilor* (2005).

Interesul pentru această temă continuă, adăugându-se la titlurile menționate și *Băiușei* (2006), romanul lui Filip și Matei Florian, *Miruna. O poveste* (2008) al lui Bogdan Suceavă, *Trickster* (2009) al lui Ovidiu Pop, sau romanul *Noapte bună, copii* (2010) al lui Radu Pavel Gheo. Devine limpede că de la Mircea Cărtărescu la Radu Pavel Gheo figurează în acest bloc scriitori foarte diferiți și ca „formație”, și ca scriitură, iar alăturarea lor este, uneori, insuficient argumentată și contradictorie cronologic. Scrierile cu această temă sunt, de cele mai multe ori, înglobate în percepția mai generală a prozatorilor tineri ca autoficționari sau reprezentanți ai minimalismului biografist sau ca dorință de aliniere la trendul de succes al „amintirilor din comunism”.

Mai important încă este chiar faptul că această literatură intră în reevaluarea canonică, înclinând și ea balanța în defavoarea literaturii tinere față de proza seniorilor, după cum arată Paul Cernat: „Speriați de «bătrâniciozitatea» emfatică a romanelor politice de anșarț, mulți dintre încă tinerii prozatori tind să îmbătrânească în juvenilitate, refuzând «marile teme» (sau «marile mize», cum ar spune Mihai Sin).

¹ Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în post-ceaușism*, în „Observator cultural”, nr. 35, octombrie, 2000, ediția on-line, http://www.observatorcultural.ro/Literatura-romana-in-post-ceausism*articleID_4622-articles_details.html, accesat la 22.08.2011.

² Marius Miheț, *Aspecte ale romanului românesc extrem contemporan*, în *Starea prozei*, volum coordonat de Irina Petraș, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2008, p. 251.

O problemă reală a literaturii tinere este autosuficiența și incapacitatea de a se adresa altui public decât celui tânăr și «alternativ». Istoria se reduce, de regulă, la mica istorie personală a auctorelui, iar memoria bate rareori dincolo de amintirile din copilăria comunistă³.

Problema pe care o pune aici criticul este aceea a „infantilizării subiectelor”, a ratării marilor mize de către literatura contemporană românească, legându-se intim de tema mai amplu dezbătută a „capodoperei” și de rediscutarea canonului după 1989. Infantilizarea se referă atât la faptul că tinerii scriitori se raportează astăzi numai la un canon tânăr cum este cel optzecist, așa-numit postmodern, refuzând să „ucenicească la clasici”, cât și la condiția biobibliografică a optzeciștilor înșiși care dau tonul unei dezordini a vârstelor în literatură și unei concepții eronate a sintagmei „proză tânără”: „Încăpățânarea unor optzeciști de a se erija, la peste 50 de ani, în reprezentanți ai «noii generații» nu e, probabil, decât un reflex al infantilizării la care au fost supuși sub comunism. Iar dacă optzeciștii trec drept cei mai copti dintre tineri, de ce să ne mirăm că prozatorii ajunși la vârsta de 35–40 de ani concurează în continuare la categoria tineret-speranțe? Să nu mi se spună că adeziunea la «noile tendințe» artistice conferă, altfel decât metaforic, un certificat de junețe... Apropo, n-ați observat că principalele reușite din ficțiunea românească recentă abordează copilăria și adolescența?”⁴.

Devine acum evident că receptarea temei copilăriei este compromisă prin includerea ei în reevaluarea canonică din etapa întâmpinării noii literaturi. Această concluzie este întărită mai ales de faptul că, atunci când face referire la anumite opere în mod individual Paul Cernat le recunoaște valoarea, afiliindu-le însă la cealaltă paradigmă, a valorilor vechi și „tari”. Este cazul lui T.O. Bobe sau al Florinei Ilis care „s-au format la frontiera dintre două lumi, la finalul paradigmei «tari» a literaturii. Deja în adolescența și prima lor tinerețe, cultura pop începuse să eclipseze cultura înaltă, solemnizarea oficială era sabotată de o deriziune în curs de generalizare, iar marile mituri ale culturii umaniste se alterau dramatic”⁵.

În fond, Paul Cernat chiar exprimă o nostalgie legată de literatura copilăriei, reevaluând retoric un model aparținând modernității, dar marginal în canonul acesteia: „Vorbeam de abuzul «infantilizării» subiectelor. Să ne înțelegem. Există o lungă tradiție a celor care au bagatelizat proza cu copii și adolescenți a lui Ionel Teodoreanu, acuzând-o – pe drept sau pe nedrept –, când de lirism excesiv, când de paseism melodramatic, de kitsch sau de lipsa autenticității. Dar câți dintre (încă) tinerii noștri prozatori ce abordează «copilăria» și «adolescența» sunt în stare să scrie un

³ Paul Cernat, *Puncte din oficiu pentru literatura tânără* (I), în „Observator cultural”, nr. 437, august, 2008, ediția online, http://www.observatorcultural.ro/Puncte-din-oficiu-pentru-literatura-tinara*-articleID_20303-articles_details.html, accesat la 18.08.2011.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Paul Cernat, *Puncte din oficiu pentru literatura tânără* (II), în „Observator cultural”, nr. 439, septembrie, 2008, ediția online, [http://www.observatorcultural.ro/Puncte-din-oficiu-pentru-literatura-romana-tinara-\(II\)*articleID_20366-articles_details.html](http://www.observatorcultural.ro/Puncte-din-oficiu-pentru-literatura-romana-tinara-(II)*articleID_20366-articles_details.html), accesat la 19.08.2011.

roman de, ei da, forța, anvergura și memorabilitatea Medelenilor? Mă tem că, oricât de exersați ar fi la capitolul scriitură postmodernă, le lipsește tocmai viziunea și forța meditației subiacente. Dar, ca să discuți despre romancieri ca Ionel Teodoreanu sau Cezar Petrescu, trebuie mai întâi să-i (re)citești fără prejudecățile criticii moderniste”⁶.

Dacă luăm în considerare faptul că în întreaga lor istorie de receptare, *Amintirile din copilărie* ale lui Creangă nu au fost plasate în sfera minimalismului, întrebarea care transpare de aici este dacă tema copilăriei este în sine una a maximalului, sau cu posibilități de a exprima valori „tari” sau una a minimalului, sau dacă raportul minimal versus maximal variază în funcție de contextul cultural în care se produce receptarea ei. Aceste piste de reflecție sunt generate de faptul că în literatura postdecembristă tema poate apărea ca minimalistă, atât prin contaminarea ei de tensiunile dezbaterii despre canon, cât și din cauza lipsei unei evaluări separate a scrierilor în cauză. Rămânând la exemplul eseului lui Paul Cernat, decodificarea termenilor de maximalism și minimalism între care este cuprinsă literatura tinerilor reprezintă totodată și reperele între care evoluează receptarea literaturii copilăriei. „Pentru a reabilita marile mize ar trebui ca, de pildă, iubirea, moartea, experiența religioasă, identitatea, conștiința binelui și a răului să fie trăite în mod firesc, dar intens, ca probleme esențiale, nu ca simulacre”⁷, scrie criticul, în timp ce mizele mici sunt, așa cum ne amintim, „mica istorie personală a auctorelui”, „autoficțiunile neobeat”, chiar „amintirile din copilăria comunistă”, la care se adaugă „microdecupajele socio-antropologice” sau „jocurile de-a literatura”.

Nuanțe ale minimalismului în receptarea temei copilăriei regăsim și în alte opinii critice, chiar dacă acestea au un sens ușor schimbat. Luând în discuție proza postdecembristă de pe alte poziții, Cristina Chevereșan identifică o proză a tranziției în care socialul tulburat devine o provocare „la adresa aspirațiilor individului simplu, neexersat în tehnicile de supraviețuire ale unei competiții acerbe și nu arareori neluoale. (...) Opțiunea pentru teritoriile marginale devine explicabilă prin coerența sa cu statutul non-eroic: copiii, nebunii, ostracizații par a fi singurii ce-și permit sinceritatea”⁸. Acest marginal locuit, printre alții, de copii nu este foarte diferit de viziunea prin microdecupaje socio-antropologice identificată de Paul Cernat ca temă în proza postdecembristă, iar viziunea autorizată de astfel de personaje poate fi un camuflaj pentru un discurs „tare”, acela al sincerității.

În ceea ce privește copilăria comunistă, Andrei Simuț remarcă o tendință de reprezentare *soft* a comunismului în scrieri de la *O lume dispărută la Băiușei* (adică de la nonficțiune, la eseu autobiografic și apoi la ficțiune), punând-o în contrast cu gravitatea scrierilor memorialistice ale anilor '90: „Proza de acest fel este o privire soft asupra comunismului, pe care își propune să îl înregistreze sub aspectele sale secundare, deseori comice, cotidiene, din perspectivă marginală și ludică, în voit răspăr cu dominantă anilor '90, care cuprindea atitudinea justițiară, accentul pe

⁶ *Ibidem*.

⁷ Paul Cernat, *Puncte din oficiu pentru literatura tânără* (I), în *loc cit*.

⁸ Cristina Chevereșan, *Apocalipse vesele și triste*, București, Editura Cartea Românească, 2006, p. 21.

necesitatea memoriei, pe tragism, descrierea ororilor, eroismul supraviețuitorilor, dilemele etice și situația problematică a celor ce au pactizat”⁹. Apare din nou perspectiva marginală aici, adăugându-se și ludicul ca termen al minimalismului, la fel comicul și cotidianul.

Valorile „tari” ale literaturii copilăriei

Versiunea minimalistă de interpretare a literaturii copilăriei obturează însă multe dintre valențele temei și îngustează plaja resurselor literare ale acesteia, fapt vizibil la o simplă lectură a titlurilor menționate. Scriind despre copilărie, fie că o fac la persoana I sau a III-a, fie că scriu autoficțiune sau ficțiune pură, fie că este vorba despre autori maturi ca Gheorghe Crăciun cu a sa *Pupa russa*, sau debutanți ca Ovidiu Pop cu *Trickster*, fiecare dintre autori are o agendă literară diferită care trece dincolo de nostalgie, farmecul vârstei de aur sau inocență, valori cu care este marcată de obicei această literatură. De la vizionarismul *Orbitorului* sau reveriile de limbaj din *Exuvii*-le Simonei Popescu, la presiunea ideologiei comuniste din *Iepurii nu mor* a lui Baștovoi, la trauma divorțului care determină delirul imaginativ al personajului din *Cum mi-am petrecut vacanța de vară* a lui T.O. Bobe, și până la mutismul selectiv din *Trickster*, tema copilăriei taie prin tot atâtea ipostaze ale personalului, politicului, problemelor limbajului, memoriei și socialului pre- și postcomunist, încât justifică o degajare din receptarea ei ca temă minimalistă și o sondare, prin intermediul altor termeni, spre echivalentul unei valori „tari”.

Înainte de o abordare pe grupe restrânse a romanelor în cauză, se poate opera o re poziționare în contextul receptării generale prin care, schimbând sensul minimalismului și maximalismului, literatura copilăriei poate fi integrată unui parcurs estetic diferit: astfel, ea poate fi gândită în termenii Simonei Sora din *Regăsirea intimității* ca o exprimare a personalului, individualului, valorilor intimității și încrederii, reprezentate prin intermediul *sinelui în formare* – o alternativă la personalul, biograficul și subiectivismul optzecist exprimat în strategii ale textului, sau la literatura dezintegrării sinelui (sau a mizerabilismului) din literatura tânără a primilor ani ai tranziției.

Iată, privit mai îndeaproape de criticul Marius Miheț, peisajul literaturii tinere a tranziției: „Romanul primului val este unul al căutărilor unei memorii sociale, al explorării identității risipite de metamorfozele inexacte ale societății. Scriitorii din primul val înfățișează trepidațiile tranziției, un simptom obsesiv care a dispărut din proza momentului sau se găsește pe ici, pe colo, în dozaje infime și prin intermediul unor reprezentări parodice. Ei sunt eterogeni, individualiști și, cu toate astea, uniți de noile realități oferite de libertatea de după 1989. (...) E o proză a

⁹ Andrei Simuț, *De la Planeta mediocrilor la Iepurii nu mor: Proza „tinerilor” și comunismul*, în *Starea prozei*, p. 331–332.

nevrozei sociale, care reclamă permanent o dezintegrare a individului care nu reușește să-și configureze nici o realitate convenabilă, nici un reazem al interiorității”¹⁰.

Tinerii autori sunt aici echivalați personajelor și literaturii pe care o scriu, iar acest lucru permite o privire interesantă asupra lor din perspectiva unei duble dezordini a vârstelor: este vorba despre vârsta lor biologică modificată sub acțiunea plăcilor tectonice ale unor mari etape sociale. „Ei trăiesc drama trecerii dinspre adolescență înspre maturitate, concomitent cu transfigurările continue ale unei societăți rătăcite și mereu nestatornică. E o generație de scriitori profund descumpănită și vitregită de tensiunile sociale postrevoluționare, având, cu toții, copilăriile pierdute în comunism și adolescența desfigurată de trepidațiile tranziției, condamnată la a fi, cu fiecare promoție, o nouă generație de «sacrificiu». (...) Dependența lor de social e una hibridă, cu un picior în viitor și altul în platitudinea trecutului – încă influențabil. Acești prozatori tineri s-au lovit deodată de un real care oferă, atât de darnic, o multitudine de ipostaze ale trăirii. Rezultatul: *maturii-înainte-de-vreme*. (...) Asemenea personajelor, tinerii prozatori de azi au *copilăria pierdută în comunism*. Adolescența lor, prelungită în maturitate, nu e decât o *stare hibridă de teribilism*. Ei se străduiesc să dea viață fantasmelor, pregătite de repetate stări iluzorii. Nu se consideră ratați, ci nedreptățiți de lumea în care s-au născut. Frica lor cea mai mare e neputința de-a da viață iluziilor, frica lipsei perspectivelor și teama ratării, a irosirii”¹¹.

Un profil literar-social asemănător creionează și Cristina Chevereșan scriind despre personajele-copii ale lui Cezar Paul-Bădescu și Lucian Dan Teodorovici. Aceștia „sunt vocile încă necorupte ale erei decreștelor, ce o readuc în memorie cu detaliile „culturale” ce țineau de o dictatură a privațiunilor și sărăciei frumos poleite. Adulții de azi intervin după ani, opunând clișeele trecute instantanee ale unui prezent la fel de rizibil în varii aspecte ce țin de monotonie existențială, eșecuri succesive, dezorientarea colectivă, sentimentul inutilității și neputinței individuale”¹².

Important este însă că, atunci când aleg să scrie despre copilărie autorii în cauză (cu atât mai mult cu cât unii au ales această temă pentru singura lor carte publicată) își asumă de fapt o alternativă literară la aceste portrete biobibliografice fragmentate și atât de torturate sociocultural. Literatura copilăriei este o alternativă la literatura „mizerabilismului” sau la cea „socio-antropologică” și are un statut special în puzzle-ul prozastic postdecembrist tocmai pentru că face apel (dar le soluționează diferit) la anumite teme pe care le abordează și celelalte trenduri: tema sinelui, a individualului, adaptabilitatea la un habitat social fie încremenit în dictatură, fie derutant și mișcător ca cel al „tranziției”.

Recursul la copilărie este o încercare de a scoate aceste teme dintr-o zonă de expresie care este a dezintegrării, dezechilibrului și spaimelor sociale de tipul celor zugrăvite mai sus, punându-le, în schimb, în relație cu teme menite să le

¹⁰ Marius Miheț, *Aspecte ale romanului românesc extrem contemporan*, în *Starea prozei*, p. 251.

¹¹ *Ibidem.*, p. 251, 252, 253.

¹² Cristina Chevereșan, *op. cit.*, p. 23.

exprime în alți parametri, cum ar fi limbajul, muzica, starea de emulație, jocul etc. Din perspectiva copilăriei, sinele în formare relaționează cu alte valori decât personajul-adult și se legitimează prin alți factori. În contrast cu dezintegrarea, teama ratării sau sentimentul neputinței identificate ca expresii care aproape anulează sinele, Cristina Chevereșan descoperă, atunci când vine vorba de literatura copilăriei, un „discurs formativ” al sinelui: „T.O. Bobe, Lucian Dan Teodorovici, Cezar Paul-Bădescu, spre exemplu, optează pentru discursul formativ. (...) Pariul pe copilărie și pe dilemele ieșirii din ea ajută la descoperirea unui spațiu mai puțin explorat al călătoriei spre sine. Dacă ezitățile adolescenței și dramele maturității sunt în genere subiecte românești predilecte, aplecarea către primele încercări de înțelegere uimite ale individului aflat la început de drum este ceva mai rară și cu atât mai savuroasă. Ea se înscrie printre abordările de suflet ale unei pleiade de scriitori ce prefigurează sau rezumă tragismul filozoficeii condiții umane la modul bonom și plin de fantezie. Savuroasele gafe infantile, teribilismul adolescenței constituie pretextul unor exerciții de observație care, prin intermediul identificărilor ludice, examinează evoluția personală în cadrul extins al familiei, grupului, societății”¹³. În raportul *dezintegrarea sinelui vs. discursul formativ al sinelui*, cel de-al doilea poate să capete sensul unei valori „tari”.

De altfel, încercarea de situare a literaturii copilăriei în cadrul teoretic referitor la sine și intimitate, conturat în cartea Simonei Sora, conduce din nou la ideea unei instabilități a raportului „tare” vs. „slab”, „maximal” vs. „minimal”. Dacă la Simona Sora intimitatea se definește pe trei paliere – încredere, corporalitate și libertate proprie – ea se configurează în termeni opoziționali la 1930 și 1989, în funcție de valorile tari și slabe ale modernității și modernității radicalizate (termen pe care esista, preluându-l de la Anthony Giddens, îl preferă postmodernismului) postdecembriste. „Într-o epocă în care epistemologia modernă a devenit hermeneutică, iar credința s-a transformat în caritate, într-un timp în care «marile povestiri proiective» ale modernității au lăsat locul micilor povestiri ironice și fragmentare despre iluzia cunoașterii, va trebui să ne mulțumim, pentru a putea înțelege ceva din literatura vremurilor noastre, cu relaxarea categoriilor tari ale modernității progresiste (Timp, Adevăr, Rațiune) și înlocuirea lor cu concepte mai «umanizate», precum memoria, nostalgia, modificările sinelui și ale intimității”¹⁴.

Centrându-și analiza pe reprezentări ale corpului în literatura din preajma celor două momente considerate cheie, Simona Sora constată existența, în interbelic, a unui corp unitar, loc al revelării de sine, adică al revelării sufletului, supus armoniei universului, în opoziție cu corpul postmodern care este un corp fragmentat, textual, ce nu mai trimite la suflet ci doar la sine însuși.

Se poate deduce de aici că intimitatea se postulează și în funcție de posibilitatea sau imposibilitatea reprezentării sinelui, iar din acest punct de vedere literatura copilăriei nu aparține în totalitate paradigmei postmoderne unde textualul ecranează

¹³ *Ibidem*, p. 24.

¹⁴ Simona Sora, *Regăsirea intimității*, București, Editura Cartea Românească, 2008, p. 70–71.

sinele: descinzând din experiențele textualismului, există personaje-copii pentru care raportul cu limbajul se află în strânsă legătură cu formarea, modificarea, interpretarea de sine (Mircea Cărtărescu sau Simona Popescu), iar aici pariul este existențial, trecând de granițele ludicului. Astfel, experiența limbajului poate să nu țină de jocuri textualiste ci să se asimileze unei valori tari, de formare, în sensul *Logosului*. De asemenea, personajul lui T.O. Bobe din *Cum mi-am petrecut vacanța de vară*, ajunge să cadă în mrejele propriei povestiri fapt care poate fi interpretat ca o înghițire a autorului de către text în cea mai pură fantezie textualistă, fără ca premisa sau scriitura să fie în cea mai mică măsură atribuibile acestui curent. Sunt doar două exemple menite să ilustreze felul în care, în literatură, tema copilăriei poate să nu se integreze curentelor dominante sau de la care se legitimează scriitorii care o abordează, ci poate ajunge să atingă alte zone estetice în realizarea ei. De asemenea, complicitatea cu cititorul pe care Simona Sora o identifică în proza generației '60, dar nu o regăsește în literatura postdecembristă, există în literatura copilăriei fie și numai în baza faptului că tema obligă la vehicularea anumitor universalii ale genului.

Observând că în literatura copilăriei minimalul și maximalul pot căpăta alte valori decât cele asumate în dezbateră canonului generaționist cu opozițiile sale, cercetarea de față va urmări să identifice anumite valori ale acestei literaturi care au un sens tare, situând aceste scrieri în afara minoratului care le însoțește receptarea. Miza esențială a acestui tip de literatură se găsește pe teritoriul sinelui în formare, al căutărilor și al modalităților de raportare la lume ale acestuia. Deși nelipsit de frământări, ezitări, sau discontinuități, sinele cunoaște în copilărie, așa cum arată și studiile psihologice, perioada sa de aur marcată cel puțin prin tendința către unitate, coerență și adaptare la lume, iar din această perspectivă grilele prin care se formează și punctele nodale ale acestora au sensul unor valori tari.

Copilăria în registru ficțional și nonficțional

Dacă am vorbit până acum despre posibilele valori „tari” ale literaturii copilăriei din punct de vedere intraliterar, trebuie luat în considerare și faptul că ea ocupă un loc special și ca fenomen sociocultural ceea ce îi conferă o anumită valoare „tare” și în zona extraliterară. Motivațiile apariției acestei literaturi nu pot fi identificate separat de apariția, după 2000, a unui bloc de scrieri nonficționale de tipul eseurilor dar mai ales al memorărilor subiective ale perioadei național-comunismului românesc. Ținând cont de faptul că, atât scrierile memorialistice cât și romanele focalizează binomul comunism/postcomunism și ambele abordează tema copilăriei, stabilirea raporturilor dintre cele două tipuri de texte este esențială pentru identificarea felului în care valorile „tari” pe care le căutăm circulă intra și extraliterar. Aceste valori se regăsesc la intersecția modalităților prin care adulții de azi își reamintesc de copiii care au fost ei înșiși în vremea comunismului cu modalitățile prin care scriitorii ficționalizează aceste portrete și cu modalitățile prin care copiii din postcomunism percep lumea comunistă. Rostul acestor scrieri pentru societatea

românească se regăsește în conturarea unor profile de copii prin care adulții încearcă să-și (re)citească istoria personală. Înainte de a trece, deci, la analiza corpusului ficțional, este utilă o „citire” a lui prin motivațiile, modul de organizare și conținutul scrierilor nonficionale care au ca temă copilăria, și mai ales copilăria în comunism.

Copilăria în registru nonficțional

După 2000, piața editorială românească s-a îmbogățit cu un bloc de scrieri nonficionale având ca principală temă rememorarea trecutului comunist, așa-numitele istorii „la firul ierbii”, având ca stație obligatorie și copilăria autorilor, desfășurată în ultimii douăzeci de ani de dictatură. Este vorba despre titluri ca: *În căutarea comunismului pierdut* (2001) și *O lume dispărută* (2004), ale celor patru tineri universitari Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici și Ioan Stanomir, *Anii '80 și bucureștenii* (2003), volum conceput de Șerban Anghelescu, Ioana Hodoiu, Cosmin Manolache, Anca Manolescu, Vlad Manoliu, Irina Nicolau, Ioana Popescu, Petre Popovat, Simina Radu-Bucurenci, Ana Vinea, *Cartea roz a comunismului* (2004) coordonată de Gabriel H. Decuble, *Cum era? Cam așa... Amintiri din anii comunismului (românesc)* (2006), volum coordonat de Călin-Andrei Mihăilescu sau *Născut în URSS* (2007) al lui Vasile Ernu.

Chiar dacă, în cazul romanelor, vom vorbi mai târziu despre diferența specifică care aparține ficțiunii, din punct de vedere sociologic atât scrierile ficționale cât și cele nonficionale au un impuls major comun care se poate numi *recursul la copilărie*, unde termenul de *recurs* are atât sensul de reîntoarcere, cât și, într-un fel, pe acela de rejudicare a stării de fapt care a fost comunismul ca lume a copilăriei autorilor. Astfel, explicațiile pentru cele două feluri de proiecte sunt similare chiar dacă apoi ele duc la realizări foarte diferite. Aspectul cel mai important este acela că atât autorii proiectelor nonficionale cât și scriitorii au fost copii în comunism și, din acest motiv, impulsul reîntoarcerii la copilărie (fie la copilăria proprie, fie la copilăria ca temă) este de cea mai mare importanță pentru contextul socio-cultural din jurul anilor 2000. De altfel, un bun argument pentru faptul că cele două tendințe corespund unui impuls comun se regăsește în remarcă lui Ioan Stanomir referitoare la nevoia trecerii de la nonficțiune la ficțiune în momentul rememorării: „Pe măsură ce avansam în aventura scrierii acestor fragmente, realizez până la ce punct angajamentul era cu mult mai profund decât în cazul scrierii unui text neutru-academic și îmi reprimam cu dificultate impulsul de a mă introduce fie și ca personaj secundar în pelicula documentară pe care o imaginam. Eram legat de vocile trecutului într-un mod mult mai intim decât aș fi fost pregătit eu însumi să admit, și sentimentul scrisului putea fi asemănat cu absorbția într-un vortex, în interiorul căruia granița dintre memoria colectivă și propriile mele amintiri se estompa progresiv”¹⁵.

¹⁵ Ioan Stanomir, *Diminețile unui băiat cuminte*, în Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, București, Editura Polirom, 2004, p. 327.

Ceea ce hrănește aceste scrieri este, deci, albia memoriei colective, astfel încât cele două registre pot deveni vase comunicante. Din acest motiv, ideea de rememorare va fi abordată ca un concept psihologic, dar cu o dimensiune în plus, aceea socială. Recursul la copilărie nu este numai produsul psihic al unor autori ci și o reacție derivând dintr-un psihism social colectiv. Din această combinație rezultă un sens metaforic a ceea ce am numit recursul la copilărie care înscrie în paradigma evocării sau a rememorării atât scrierile nonficionale la persoana I, cât și scrierile ficționale la persoana I sau a III-a cu tema copilăriei.

Premisele acestor scrieri sunt în strânsă legătură cu memoria, atât socială cât și individuală. De altfel, ele sunt circumscrise aceleiași clasificări de tip maximalism versus minimalism tematic: dacă în anii '90 au predominat memoriile solemne, culpabilizante, absolutiste, radicale ale comunismului, anii 2000 corespund unei faze demitizante, cotidiene, subiective și personale a rememorării. De data asta însă, e posibil ca balanța să nu mai încline cu necesitate spre valorizarea pozitivă a abordărilor maximaliste făcute, cum arată Paul Cernat, din perspectivă „abstract-didactică” și eludând adevărul vieții oamenilor obișnuiți, ci de partea acestuia din urmă.

Totuși, această grilă de interpretare a rememorării poate fi înlocuită cu două binoame în relație de antinomie care vor descrie mai bine fenomenul, motivațiile și expresiile lui: *actualitate – recuperare și fractură – unitate*.

Rememorarea ca recuperare

În ceea ce privește raportul rememorării cu primul binom, așa cum arată psihologul Patrick Estrade, cel care a pus bazele unei teorii a memoriei croită după teoria interpretării viselor a lui Freud, rememorarea are nu atât legătură cu trecutul cât cu prezentul: „We do not search out a particular memory because we are thinking about the past, but because we are thinking about the present”¹⁶.

Comentând apariția volumului *Anii '80 și bucureștenii*, Paul Cernat pune în evidență această legătură cu prezentul plasând miza la intersecția dintre viața oamenilor obișnuiți și mecanismele puterii: „[...] odată cu dezumflarea iluziilor maximaliste ale intelectualității civice din anii '90, simțim nevoia să înțelegem cu adevărat cine am fost, pe ce lume am trăit, ce s-a întâmplat cu noi, confruntându-ne cu o «realitate» pe care mulți s-au ferit să o privească în față, dar care acum se răzbuună, indirect, în comportamentele autoritariste și paternalist-mafiotice ale actualei puteri”¹⁷.

Prezentul posttotalitar se caracterizează și prin alte fenomene psihosociale care reclamă efectul terapeutic al rememorării. În lucrarea *Amurgul Leviathanului* (2000), Brândușa Palade analizează imaginile Eului în condițiile totalitare și posttotalitare,

¹⁶ Patrick Estrade, *You are what you remember: a pathbreaking guide to understanding and interpreting your childhood memories*, translated by Leah Brumer, Da Capo Press, member of Perseus Group Books, Philadelphia, 2008, p. 24.

¹⁷ Paul Cernat, *Mărețe vreme*, în „Observator cultural”, nr. 221, 18 mai 2004, ediția online http://www.observatorcultural.ro/Marete-vremi*articleID_10925-articles_details.html, accesat la 01.09.2011

avansând categoria unui „Eu restrâns” care rezultă în condiții nefavorabile de supraviețuire. Acest Eu este responsabil pentru mecanismele de autoiluzionare ale individului (denumită și „insolența fictivă”) și de retragere într-o sferă intimă unde, în contrast cu acțiunile conformiste din realitate, se reface simbolic acel „sine imperial” – „agent responsabil al propriilor acțiuni”¹⁸ – care există în mod normal în condiții de libertate. Realitatea este însă că acest Eu restrâns funcționează socialmente și în perioada posttotalitară, el fiind un semn al traumei sociale. După căderea comunismului, „Eul restrâns” își manifestă strategiile sale compensatorii-imaginative sub forma „recunoștinței” față de trecut, care l-a transformat într-un supraviețuitor, conservându-și astfel stima de sine. Reîntoarcere spre trecut ia astfel o cale greșită, compromițând rememorarea ca act terapeutic și corector social: „Jocul memoriei e astfel coordonat de obișnuința individului de a se percepe pe sine ca pe un supraviețuitor a cărui singură «epocă de aur» se află într-un trecut inevitabil pierdut. În felul acesta memoria ajută psihicul să-și conserve unitatea în jurul punctului limitat în care s-a obișnuit să se fixeze. Forțat de prezent să-și reconsidere această limită și, deci, și amploarea libertății sale, eul poate refuza și se poate întoarce tot la traseele sale cunoscute. Astfel se explică probabil impulsul «revizionist» de a «alunga» prezența dificultăților tranziției cu reprezentări nostalgice despre trecutul totalitar”¹⁹.

Chestiunea legăturii dintre prezent și trecut văzută prin grila rememorării comunismului în registru personal, subiectiv, este abordată și de Călin-Andrei Mihăilescu, coordonatorul volumului *Cum era? Cam așa... Amintiri din anii comunismului (românesc)*, într-un dialog cu Ovidiu Șimonca din „Observator cultural”. Referindu-se la toate volumele de istorii „la firul ierbii”, Călin Andrei-Mihăilescu le înscrie într-o altă paradigmă de privire a trecutului, una care depășește viziunea de tip alb-negru responsabilă pentru blocajul interpretativ actual: „Până la volumele pe care le-ai menționat și care au apărut în ultimii doi-trei ani, se ajunsese la o reacție simplă față de trecut, la niște gesturi care erau în registrul limbii de lemn sau al gândirii de lemn. Gândirea față de trecut se împărțea din maniheismul dintre alb și negru. Noi proiectam în trecutul respectiv dorința noastră de a avea o judecată clară asupra trecutului. Invocând faptele: Gică a turnat, Fane nu a turnat, Fane este bun, Gică este rău, doream să judecăm istoria dintr-un punct de vedere clar moral. Asta se numește bovarism paseist și așa am ajuns la o fundătura a interpretării, la o anumită sațietate, o anumită oboseală”²⁰.

Mai mult decât atât, autorul pune în opoziție actul rememorării și cel al judecării. Judecarea este o formă de îngropare a trecutului, în vreme ce amintirea reprezintă modalitatea de a-l reînvia. În cazul comunismului mai ales, a-ți aminti

¹⁸ Brîndușa Palade, *Amurgul Leviathanului*, București, Editura Trei, 2000, p. 59.

¹⁹ *Ibidem*, p. 65.

²⁰ Călin-Andrei Mihăilescu, „Sunt invadat de amintiri și nu mă pot apăra”, interviu de Ovidiu Șimonca, în „Observator cultural”, nr. 344, octombrie 2006, ediția online, http://www.observatorcultural.ro/-Sint-invadat-de-amintiri-si-nu-ma-pot-apara.-Interviu-cu-Calin-Andrei-MIHAILESCU*articleID_16400-articles_details.html, accesat la 01.09.2011.

înseamnă a ști, a cunoaște, recompensând o modalitate „diluată” de a trăi în comunism. „Abia în Occident mi-am dat seama că înțelegerea mea, înțelegerea comunismului, era foarte diluată în România. Mecanismele de apărare pe care mi le construiseam mă diluau pe mine: ca să fiu eu îmi împrumutam cunoștințele. Pentru mine, diferența dintre a fi și a ști, în comunism, este extraordinar de mare. Preferi să nu știi nimic, să ignori, ca să fii. Iar acest fel de a fi este doar o formă de supraviețuire. Eu m-am diluat, dar am ajuns într-un punct în care am înțeles. A fost momentul când diluarea s-a terminat. Astăzi, trecutul românesc comunist, cât îl știu eu, este un trecut extraordinar de prezent, nu este diluat, este viu.”²¹

Pentru autorii volumului *O lume dispărută*, efortul lor anamnestic este un act bine situat în prezent și cu un declarat efect de exorcizare: „[...] miza noastră a fost să aducem la suprafață câte ceva dintr-un continent scufundat într-un subconștient colectiv al prezentului. [...] Nu ne-am propus nici să facem un rechizitoriu, ci doar să ne eliberăm de povara unei epoci rememorând-o, privind în față trecutul pentru a-i putea înțelege mai bine metamorfozele prezente”²². O altă miză importantă vizează desigur și celălalt termen al binomului, actualitatea având ca miză, ca și în cazul lui Călin-Andrei Mihăilescu, corectarea grilei prin care este privit trecutul. Se pune însă accentul nu pe toate segmentele de receptori ci, mai ales, pe cei din generațiile mai tinere cărora le lipsește aparatul cu care ar putea înregistra corect această porțiune a trecutului recent. De fapt, tocmai acest punct de întâlnire între cei în măsură să „livreze” o versiune cât mai autentică despre trecut și cei meniți să o înregistreze conține un mare paradox: primii sunt, vrând-nevrând, purtători ai unor tare, identificate aici cu termenul „infantilizare”, iar ceilalți sunt cel mult indiferenți. „Poate că pragmatismul dur și indiferența față de trecut atribuite, pe drept sau pe nedrept, celor mai tineri decât noi nu sunt decât rezultatul firesc al prăbușirii utopiilor și iluziilor autiste, al infantilizării bătrâncioase în care, până la un punct am fost crescuți”²³.

Despre infantilizarea populației crescute în comunism vorbește și Adrian Majuru, autorul volumului *Copilăria la români: schițe și tablouri cu prunci, școlari și adolescenți* (2006), un important studiu sociologic și unic în domeniul la noi quasi-virgin al așa-numitelor *studii ale copilăriei*: „După dispariția cumplitei presiuni colective, la prăbușirea regimului comunist, România poseda câteva generații de copii îmbătrâniți, căci trebuie numărați aici și oamenii trecuți de 40 de ani, porniți – conștient și inconștient – să recupereze fragmente din copilăria lor netrăită, bucurii interzise odinioară. Adulții și copiii lor au trăit, mai bine de zece ani, laolaltă într-un timp oprit. S-a petrecut un lucru rar în istorie: o desincronizare a generațiilor. Deresponsabilizat ca educator de chiar copilăria sa, adultul zilelor noastre jubilează

²¹ *Ibidem*.

²² Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *Falsă prefață*, în *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 7

²³ *Ibidem*, p. 8.

recuperând timpul pierdut. (...) Politic vorbind, regimul comunist s-a sfârșit. Printre durabilele sale amare consecințe se găsește însă și o masă umană invalidată istoric, cu sarcini psihosociale pe care nu le poate rezolva matur și cu o configurație simbolică de tip infantil la care nu poate și nu dorește să renunțe în favoarea maturizării”²⁴.

Acesta este un motiv important pentru care întoarcerea la copilărie, departe de a fi o temă minimalistă sau minoră, se dovedește una cu o responsabilitate socială terapeutică, fiind în același timp o transgresie și o reparație. *Recursul la copilărie* are sensul unei confruntări a fiecăruia cu comunismul personal, fapt esențial, mai ales pe parcursul degajării, după zece ani de la revoluție, din masa amorfă de foști supuși ai regimului, a ideii de individ. Abia la sfârșitul anilor '90 și începutul anilor 2000, poate odată cu trecerea de la vinovăția colectivă la cea personală, categoria de persoană, de individualitate, redevine funcțională pe deplin, până acolo încât vindecarea societății ține de vindecarea fiecărui individ în parte, proces din care face parte lămurirea istoriei personale. Prin exercițiul evocării narațiunii proprii, acel „Eu restrâns” de care vorbea Brîndușa Palade, se poate vindeca de complexe deschizând calea către manifestarea „sinelui imperial”. Luminița Marcu saluta în același sens apariția textelor autorilor care au conceput volumul *O lume dispărută*: „Textele lor îndeamnă cititorul la o rememorare analitică a ce a însemnat comunismul în viața fiecăruia, la decriptarea acelor coduri pe care fiecare le-am internalizat chiar și în urma unui contact minimal cu lumea și pseudo-valorile regimului”²⁵.

Redescoperirea personalului și a importanței istoriei individuale face ca recursul la copilărie să capete o multitudine de valori și sensuri, o diversitate neobișnuită pentru societatea românească, un semn că aceasta este capabilă, finalmente să adăpostească o pluralitate de narațiuni: există astfel întregul spectru de la imaginea copilului-dizident oferită de Paul Cernat în *O lume dispărută*, la cea a exultantului pentru care comunismul a însemnat o fantastică intimitate a bârfei, mâncărurilor și aromelor familiale revelată de Eugen Istodor în *Cartea vieții mele. Șulea 31, N3, sc.2. Cu ocazia comunismului* (2007), trecând prin varianta haios-echilibrată a lui Vasile Ernu. Față de reificarea pe care o aduceau „marile” memorii de după 1990, față de acea rememorare cu iz de moralizare absolută, dar, în fapt, opacizantă, pluralismul sau relativizarea au aici un sens de clarificare, de limpezire, operând din nou un revers al sensurilor în raportul maximalism vs. minimalism.

Rememorarea ca fractură

Problema pe care o întâmpină procesul de recuperare ne aduce la al doilea binom: fractură – unitate. Senzația pe care mulți dintre autorii rememorațiilor o au

²⁴ Adrian Majuru, *Copilăria la români: schițe și tablouri cu prunci, școlari și adolescenți*, București, Editura Compania, 2006, p. 193.

²⁵ Luminița Marcu, „Altfel de mărturii despre comunism”, în „Observator cultural”, nr. 212, martie 2004, http://www.observatorcultural.ro/Altfel-de-marturii-despre-comunism*articleID_10490-articles_details.html, accesat la 03.09.2011.

este aceea de pregnant fragmentarism. Amintirile nu sunt fire directe către istorii unitare, ci mai degrabă fire dispartate ale unei rețele de colaje. Redactându-și contribuția la volumul *O lume dispărută*, Ioan Stanomir vizitează un site cu fotografii reminiscente din comunismul sovietic având revelația acestui fragmentarism inevitabil al rememorării: „Vizitând site-ul, condiția propriului meu text îmi devine evidentă: rememorarea, mai mult sau mai puțin artificial literară, nu este decât adnotarea unui set de imagini care au supraviețuit. Suprapunerea dintre privitorul de astăzi și umbra din cadru este doar o convenție”²⁶. Din acest motiv devine și mai evident că propriul destin astfel rememorat devine „o narațiune, a cărei cheie încerc să o imaginez, acum, compensatoriu, prin acest text”²⁷.

Această imposibilitate de a accesa unitatea sinelui prin intermediul amintirii ține nu doar de circumstanțele dificile ale unei copilării trăite într-un regim de tip autoritar, ci de natura amintirii ca fenomen al vieții psihice – subiect abordat de cercetătorii Jean-Yves și Marc Tadié pe care psihologul Patrick Estrade îi citează: „We never remember a memory in the same way that we remember how to type. Rather, we recreate the memory based on the context at the moment it was stored in memory and on our current context”²⁸. Comentariul lui Patrick Estrade referitor la afirmația de mai sus echivalează legătura dintre contextul prezent și declanșarea unei amintiri cu aceea dintre un eveniment exterior și crearea unei emoții: „They recognized the dimension of re-creation that emerges in the encounter between an external circumstance (something happens to me) and an emotion (that event produces a particular feeling in me). The entire human dialectic is present in that process: the external world and the internal world, conditioning and responsiveness, what is programmed and what is created”²⁹. Similar, unitatea detaliilor în cazul amintirii ține de sondarea legăturii cu o stare prezentă, căci ea este cea care selectează o anume secvență din trecut.

Astfel, scriind *Născut în URSS*, Vasile Ernu este conștient de faptul că își construiește trecutul: „Tot ce spunem despre trecutul nostru este o combinație între adevăr și construcție. Eu, Vasile Ernu, la vârsta de 35 de ani, îmi construiesc trecutul: unele lucruri le scap, altele le omit intenționat”³⁰. În același fel, cei patru autori ai volumului *O lume dispărută*, mărturisesc un aranjament selectiv al amintirilor

²⁶ Ioan Stanomir, *Diminețile unui băiat cuminte*, în *op. cit.*, p. 367.

²⁷ *Ibidem*, p. 328.

²⁸ Patrick Estrade, *op. cit.*, p. 24. „Nu ne amintim niciodată ceva așa cum ne amintim scrisul. Mai degrabă recreăm amintirea bazându-ne pe contextul din momentul în care a fost înmagazinată în memorie și contextul actual”. [traducerea mea]

²⁹ *Ibidem*. „Ei au înțeles dimensiunea de re-creare care apare la întâlnirea dintre o circumstanță exterioară (ceva mi se întâmplă) și o emoție (acel ceva îmi provoacă un sentiment). Întreaga dialectică umană este prezentă în acest proces: lumea exterioară și lumea interioară, condiționare și răspuns, ce este programat și ce este creat”. [traducerea mea]

³⁰ Vasile Ernu, „Ne despărțim de comunism numai dacă îl înțelegem”, interviu de Ovidiu Șimonca, în „Observator cultural”, nr. 323, 1 iunie 2006, ediția online http://www.observatorcultural.ro/Ne-despartim-de-comunism-numai-daca-il-intelegem.-Interviu-cu-Vasile-ERNU*articleID_15519-articles_details.html, accesat la 03.09. 2011.

și datelor, conștienți fiind că scriu despre un trecut care „nu va putea fi niciodată recuperat până la capăt”³¹.

Portrete și vieți de copii în comunism

Rememorarea fracturată a comunismului cu realitățile ei neconcordante se regăsește în portretele de copii și în descrierea modalităților de a trăi copilăria într-un regim totalitar. Portretul oficial al copilului se conturează conform concepției partidului și președintelui Nicolae Ceaușescu în multiplele sale mesaje adresate șoimilor patriei, pionierilor și tineretului: „[...] Doresc să vă reamintesc acum, [...] vouă, celor de vârsta pionieratului, că vă așteaptă noi trepte pe care trebuie să le urcați în marele edificiu al școlii și culturii. [...] Totodată trebuie să vă fie permanent vie în minte necesitatea ca încă de pe băncile școlii generale de 10 ani să vă însușiți bogate cunoștințe practice, să vă deprindeți cu munca productivă, creatoare de bunuri materiale și spirituale. Nu trebuie să uitați că, indiferent ce meserie sau profesiune vă veți alege, trebuie să fiți atât din punct de vedere al cunoștințelor generale științifice, cât și al deprinderilor practice, la înălțimea uriașelor exigențe pe care le ridică epoca revoluției tehnico-științifice în fața fiecărui tânăr, în fața fiecărui om. [...] După cum vedeți, deși sunteți copii, trebuie să dați dovadă de răspundere!”³².

În *O lume dispărută*, în paginile care alcătuiesc contribuția și autoevocarea lui Paul Cernat, regăsim un veritabil contra-portret: „Eram un puști nervos, slăbuț, amenințat din toate părțile de pericole cărora nu puteam să le fac față decât evitându-le, driblându-le, ascunzându-mă de ele (...). La fiecare început de trimestru ni se făcea «protecția muncii». Mă feream de munca grea nu refuzând-o (aș fi luat-o pe cocoasă), ci făcându-i pe ceilalți să se lipsească benevol de mine («aoleu, nu-l puneți pe Paulică, asta doar încurcă»), traforam și tăiam strâmb placajele cu bomfaierul, mă făceam că-i ajut pe ceilalți când cărau băncile uriașe pe scări (mă agățam cu mâna de câte un colț, mimând efortul), sau băteam, chipurile concentrat, câte un cui minute în șir, ca să dau impresia că mă țin de treabă – doar maiștrii se prindeau și, ridicându-mă de ureche, mă muștruluiiau zdravăn”³³.

Copilul socialismului multilateral dezvoltat nu există. Este unul dintre cele mai limitative constructe, o fantoșă născută dintr-o imposibilă intersecție: aceea dintre ideologie și copilărie. În schimb, copiii reali sunt nevoiți să se raporteze într-un

³¹ Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *Falsă prefață*, în *op. cit.*, p. 7.

³² Nicolae Ceaușescu, *Gândirea creatoare a președintelui Nicolae Ceaușescu privind educarea comunistă, patriotică, revoluționară a celei mai tinere generații: culegere de texte din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România*, București, Editura Politică, 1988, p. 37.

³³ Paul Cernat, *Supraviețuirea sub un clopot de sticlă*, în Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R.Patapievici*, p. 58.

fel sau altul la această fantoșă, astfel că se construiesc după un tipar menit să-i ferească de ea. Există astfel o identitate colectivă, aceea a fugii, profil în care fiecare se înscrie cum poate, fie, ca în exemplul de mai sus, prin prefăcătorie, fie prin fentă sau alte strategii din aria eschivei. Modelul care li se impune este resimțit ca artificial și are efecte nocive contorsionând identitatea prin chiar obligația la rezistență. Paul Cernat prezintă imaginea unui copil care învață de mic să urască sistemul, să se ascundă, să înjure, să mintă, dar mai ales să-l contemple cu superioritate, construindu-și treptat identitatea în jurul unei superbii a solitudinii.

Ideea pregnantă de viață și identitate fracturată apare și în amintirile lui Ioan Stanomir, resimțită cu atât mai intens cu cât lumii comuniste i se opune lumea casei bunicilor dintr-un orașel patriarhal, de tip vechi, care poartă, din acest motiv, pecetea unei ireversibile vulnerabilități: „Între profilul pionierului locuind în Bucureștiul blocurilor, lângă una dintre stațiile de metrou recent construite, și tihna nepotului care se despărțea atât de greu, la fiecare mijloc de septembrie, de casa bunicilor, suprapunerea era una mai degrabă dificilă”³⁴.

Evadat din identitatea încorsetantă a pionierului bucureștean, copilul descoperă valoarea unui fel de a fi pe care mai târziu îl va numi moldovenism burghez. Această formulă de existență este cea care generează senzația de eternitate, de expansiune nelimitată a percepției indispensabilă universului infantil. Numai că această copilărie, chiar dacă are norocul de a se desfășura ca retragere din arealul betonat al noilor cartiere comuniste, trebuie să plătească prețul paradoxului: profilată pe vechiul orașel burghez scăpat de acțiunile înnoitoare ale regimului, eternitatea este una a extincției discrete („Focșaniul, orașul vechi, supraviețuia suspendat în așteptarea dispariției”³⁵), iar percepția augmentată a copilului asupra lumii sale cuprinde un spațiu minimal, acela al domesticului, al familiarului tradus într-un colț prăfuit de curte, cofetăria domnului Vasiliu dintr-o clădire cu un singur cat aflată pe „Strada Mare”, grădina de trandafiri a domnului Arsene, croitorul bunicului.

Evocările lui Ion Manolescu deschid capitolul adolescenței în comunism, când tendințele retractile ale copilului în spații alternative sau în subterfugii comportamentale sunt înlocuite de un fel de frondă controlată. Atunci când rebeliunea și nonconformismul fățișe nu sunt retezate la fel de fățiș, identitatea clandestină de inspirație occidentală a adolescentului se compune cu greu, printr-o copiere căznită și înduioșătoare improvizație: „(...) îmi luasem o înfățișare de *new waver*: pantalonii de uniformă fuseseră croiți bufanți, desfăcuți la coapse, scurtați în lungime și strâmțați pe gleznă, după moda George Michael din epoca *Wham!* (în absența croitorului un coleg își prinsese pantalonii cu două ace de siguranță iar un altul și-i cususe la gleznă)”³⁶.

³⁴ Ioan Stanomir, *Diminețile unui băiat cuminte*, în Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, p. 332.

³⁵ *Ibidem*, p. 333.

³⁶ Ion Manolescu, *Colecția mea de obiecte pierdute și amintiri inutile*, în Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, p. 139.

Angelo Mitchievici evocă o zonă de existență pe care o vom regăsi, aproape identic și în scrierile ficționale: perimetrul cartierelor de blocuri proletare în curțile interioare ale cărora roiesc zeci de copii, cei mai mulți rezultate ale decretului privind interzicerea avorturilor din 1966. Contrastul dintre pedagogia comunistă având ca direcții importante „militarizarea școlară, întreținerea «materialului uman», divertismentul școlar și transformarea elevilor în «capacități de producție»”³⁷ și această lume gri a betoanelor și șantierelor vorbește despre efectele unei alte sciziuni majore. Cu cât în educarea omului de tip nou încorsetarea este mai riguroasă cu atât lumea blocurilor pare să se bucure de o totală lipsă de control. Odată evadați de pe porțile școlilor, decrețeeii se avântă în jungla curților de bloc unde supravegherea, lăsată pe seama părinților aflați încă în marile fabrici sau odihnindu-se după schimbul de noapte, aproape că lipsește. Iar libertatea totală dă aici naștere unei lumi de o mare sălbăticie și cruzime.

Jucându-se mereu în apropierea pericolului, pe lângă câte un șantier menit să ridice un nou bloc, mereu printre pietre, buldozere, barăci, fiare și utilaje funcționale sau dezafectate, copiilor pare să li se stârneasă apetitul pentru o existență dură, colțuroasă, care urmează regulile primitive ale supraviețuirii. De cele mai multe ori se grupează în găști având drept criteriu scara unde domiciliază și se înfruntă dramatic cu găștile scărilor și blocurilor vecine. Într-o lume care a abolit noțiunea de proprietate simțul teritorial al copiilor pare că se ascute mai mult iar instinctele, înfrânate pe toate paliere, își găsesc aici singurul canal defulatoriu. „Ne alegeam adversarii pe măsură, urma o repriză scurtă de pumni, după care ne rostogoleam pe jos, corp la corp, într-o luptă sălbatică, îmi băgam adversarul cu fața în iarbă, încercând să-i imobilizez brațele prin ceea ce am aflat mai târziu că se numește un dublu Nelson. Uneori îmi ieșea, alteori nu. Adversarul era uneori scuipat în gură [...] M-am bătut atunci cât pentru tot restul vieții, cu o furie pe care greu o mai înțeleg astăzi, cu o furie care parcă nu era a mea. Fără motiv”³⁸. Motivul poate fi însă contaminarea de violență, mai ales atunci când această este echivalată cu valoarea libertății absolute. Dacă identitatea „omului nou” sau a elevului nou era una colectivă, copiii patriei răspund cu o contra-identitate, paradoxal, tot colectivă, aceea a unei comunități juvenile violente.

Notații similare din provincie, dintr-un cartier muncitoresc din Satu Mare: „Scara și curtea blocului reprezentau universul organizat după legi statornicite în veci, tot ceea ce făcea sens, iar traversarea acestui perimetru (o chestiune de 10–20 de metri) reprezenta o adevărată aventură în care ne pândeau mari pericole. De aceea ieșirile din al nostru *pissing territory* aveau caracter de expediție și se desfășurau îndeobște în grup, deoarece puteam să întâmpinăm, ca alogeni, o replică

³⁷ Ion Manolescu, *Formarea „omului nou” în epoca Ceaușescu. Strategii ale pedagogiei școlare*, în Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *În căutarea comunismului pierdut*, Pitești, Editura Paralela 45, 2001, p. 229.

³⁸ Angelo Mitchievici, *Trecutul care va veni*, în Paul Cernat & Ion Manolescu & Angelo Mitchievici & Ioan Stanomir, *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, p. 312.

dârză din partea copiilor indigeni ai curților vecine în care ne aventuram. (...) Nu era doar o joacă, ci se dezvoltau relații absurde de putere, dacă ne gândim că majoritatea copiilor de cartier nici măcar nu traversaseră o criză pubertară”³⁹. Ultima remarcă este importantă subliniind faptul că nu o criză este aceea care eliberează instinctele în cazul decreștelor, ci că felul lor de manifestare pare a fi mai degrabă un fel de răspuns social precoce, performat, desigur, inconștient. În orice caz, dacă efectele educației și ale condițiilor de viață create de partid nu sunt acelea ale creării unor vlăstare de tip nou, cu o înaltă conștiință socio-partinică, își ating măcar un scop: al creării de identități colective și pattern-uri comportamentale de masă de la cele mai fragede vârste.

Povestea „copilăriei copilului universal de la bloc” are, bineînțeles, și varianta luminoasă în care copilul decantează partea de miracol sau savurează amestecul dulce-amar de realități din interiorul și din afara casei. Protecția familială și farmecul domesticului se extind uneori și asupra spațiului proximal, lăsând universul copilăriei aproape nealterat: „Când coboram în fața blocului mă dădeam în leagăn de muream și beam Bem-bem până mă apuca durerea de burtă sau mă urcam în caisul din fața blocului și cădeam în cap”⁴⁰. Comunismul axat pe orbita copilăriei este golit de ororile comunismului adulților: „Comunismul nu a existat. Când am trecut de revoluție am aflat de toate urgiile... deținuți politici, turnătorie, omorârea inițiativei. Eu m-am jucat cu comunismul în cadă, la nisip, și era un tip haios, pe bune. Niciodată nu a crescut prea mare, ceea ce m-a obligat să nu cresc nici eu, ca să-i fiu pe plac, ca să ne jucăm în continuare”⁴¹.

Comunismul pentru copiii de azi

Acestor povești discontinue și acestor portrete scindate li se adaugă fractura comunism/postcomunism. Încercarea de a transmite într-un fel ceva din memoria comunismului generațiilor născute după 1989 s-a concretizat și în câteva concursuri de redactare cu această temă adresate elevilor de liceu. Rezultatele semnificative au fost premiate și publicate în volum. Un volum născut dintr-o astfel de inițiativă este *Ce înseamnă comunismul pentru mine*, apărut la Editura Curtea Veche. Textul cărui i s-a acordat premiul întâi este un fel de pastişă a unei „file de jurnal din Epoca Ceaușescu”, o încercare a unei adolescente din perioada postcomunistă de a recrea cât mai fidel o zi obișnuită trăită de un adolescent în comunism. Dacă problemele pe care le impunea scriitura evocărilor erau cele legate de autenticitatea

³⁹ Alex Virastău, *Decreștii: manual de utilizare*, în Ruxandra Cesereanu & Co, *România înghesuită: cutii de chibrituri, borcane, conserve: ipostaze ale ghettoizării în comunism și postcomunism*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2006, p. 73.

⁴⁰ Eugen Istodor, *Zece comunisme urâte aș trăi cu mama și vecinele ei*, interviu de Diana Soare, în „Suplimentul de cultură”, nr. 130, 02.06.2000, ediția online http://suplimentuldecultura.ro/numarpdf/130_Iasi.pdf, accesat la 03.09.2011.

⁴¹ *Ibidem*.

memoriei și imposibilitatea unei recuperări unitare și integrale, ceea ce se remarcă aici este o stare de supraconștiență care se activează în momentul scrisului. Eleva știe multe lucruri despre comunism și a reținut mai ales elementele de recuzită pe care are grijă să le includă în compunerea ei: „M-am trezit de dimineată și am ieșit zgribulită de sub plapuma călduroasă. În cameră era frig. În drum spre baie am pornit aparatul de radio. Dintr-o dată casa s-a umplut de acordurile puternice ale unei melodii patriotice. (...) Am luat de pe etajeră pasta de dinți «Cristal» și am început să mă spăl. (...) Apoi privirea mi-a căzut pe o bucată de săpun «Cheia» și m-am gândit că alt nume mai bun nici că se putea. Cheia reprezintă rezolvarea”⁴². Nimic nu este lăsat pe dinafară: coada, întreprinderile unde lucrează părinții, educația școlară. În aproximativ șapte pagini se livrează ultimii douăzeci de ani de comunism românesc, printr-o tehnică tip *reader's digest*.

Semnătura textului care a obținut premiul special al juriului abordează problematica amintirilor, filtrând-o prin tehnica unei comparații directe între cele două epoci. Termenii sunt așezați antinomic: „pufarinele colorate mâncate în pauze sau buzduganele din plastic umplute cu bomboane expirate, sucul Cico sau almanahul „Flacăra” unde găseai tot felul de tipare după care să-ți confecționezi singur orice lucru”⁴³ versus „computere, internet, CD-uri, DVD-uri, camere video, sortimente de salam, celulare, televiziune non-stop și Coca-Cola. [...] cofetării fără «mozaic», haine de firmă, avioane care ne duc și ne aduc, fast-food-uri, cluburi și mașini străine”⁴⁴. Singurele care tulbură dreapta împărțire pe două coloane a celor două lumi sunt chiar amintirile celor care au trăit în comunism. Amintirile sunt însă arme prin care „generația tânără” îi înlătură pe trăitorii în comunism, stigmatizându-i ca agenți nonfuncționali în vremurile noi: „Dar cum rămâne cu ei și cu amintirile lor? Aș vrea să avem o lege care să le aresteze amintirile, să le ducă la Doftana în celula tovarășului, să le mai vizităm și noi din când în când, pentru a nu uita că au fost. Și-aș vrea să le eliberăm gândirea, s-o punem în locul amintirilor arestate, chiar dacă acum e prea bătrână și prea obosită de atâta detenție încât să mai poată înțelege totul”⁴⁵.

Fractura de percepție a comunismului pentru cei născuți ante- și postdecembrist este majoră: pentru ambele categorii comunismul înseamnă inventar, fragmente, imagini reminiscente, dar dacă pentru unii acestea sunt elemente de recuzită sau bizarerii, pentru ceilalți ele sunt părți esențiale ale unui proces de reconstituire identitară făcut parcă să rămână dual. „Amintirile unei vieți otrăvitoare, ciudate și fără scop, plină de întâmplări vesele și episoade cenușii, erau sortite să rămână bunul meu cel mai de preț. Aveam *madeleina* mea, mai proaspătă decât orice decupaj proustian și mai teribilă decât orice realitate ceaușistă: o casetă mentală

⁴² Roxana-Mădălina Calburean, *O filă de jurnal din „Epoca Ceaușescu”*, în Raluca Grosescu (ed.), *Ce înseamnă comunismul pentru mine?*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 18.

⁴³ Anca Bădescu, *Comunistă sunt eu*, în Raluca Grosescu, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 45.

de imagini ale trecutului, în care bucuria și deznădejdea se-amestecau în părți egale, și pe care o deschideam cu voluptatea victimei ce nu se poate desprinde de torționarul ei”⁴⁶, notează Ion Manolescu.

Valorile „tari” ale rememorării

Imposibilitatea de a clarifica trecutul determină prezentul și stimulează afecte încă puternice. Indiferent de fracturile care se deschid la rememorare ceea ce rămâne până la urmă la finalul exercițiului este experiența de evocare a unui *inefabil al vieții trăite*, al unei istorii care, indiferent dacă rea sau bună, departe de a fi citită în cărți, a fost (și mai este încă) resimțită în corp. Paul Cernat, unul dintre cei mai fervenți „cavaleri” ai rememorării, găsește în acest inefabil o cheie comună – identificabilă, deci, ca valoare „tare” – a tuturor scrierilor de tipul *O lume dispărută*. „Dincolo de exasperări și revolte, atitudinea dominantă care se desprinde din acest conglomerat de „mărturii orale” e cea a unor oameni sub vremi: a fost îngrozitor, dar a fost viața noastră, ne-am bucurat de ea cum am știut, am fentat tâmpenia oficială sau am făcut abstracție de ea, ne-am amenajat propria nișă de normalitate cotidiană, ne-am distrat chiar în cele mai aberante situații, am făcut haz de necaz și am luat partea bună din toate relele, ne-am acomodat/integrat, am trăit...”⁴⁷.

„Scenografia” din cărțile de nonficțiune, întâmplările, tipologia personajelor, anumite caracteristici de limba, fâșii de viață socială și domestică se regăsesc și în romanele corpusului de cercetare. Întrebarea care se pune este atunci ce aduce în plus ficțiunea pentru acest fenomen de reîntoarcere la copilărie?

Dacă problema cea mai acută a rememorărilor este aceea a fragmentării inevitabile a amintirilor, a imposibilității de a recupera trecutul atât datorită glisărilor socio-identitare cât și al registrului „alunecos” al scrisului, *soluția pentru a umple spațiile goale, evenimentele și emoțiile lipsă nu este alta decât ficțiunea*. E un proces care se vede în desfășurare la contribuția lui Ioan Stanomir din volumul colectiv citat. Pornind de la o premisă nonficțională, Ioan Stanomir reconstituie minuțios un univers cultural și material organizat alfabetic după tiparul intrărilor de dicționar, dar ajunge foarte repede să înțeleagă că ceea ce face este să „imagineze” o „cheie”: „Fiecare jucărie, fiecare carte, fiecare drum către școală, fiecare seară la teatru, fiecare drum în parc, fiecare joc cu mingea, fiecare vacanță la mare, fiecare drum în casa bunicilor, fiecare discuție prin care nuanțele comunicau un adevăr imposibil de rostit cu voce tare – toate aceste fotografii reunite în albumul de familie al copilului care eram, compun un fundal pe care istoria a proiectat destinul meu, ca și pe cel al lor, într-o narațiune a cărei cheie încerc să o imaginez, acum,

⁴⁶ Ion Manolescu, *Colecția mea de obiecte pierdute și amintiri inutile*, în *op. cit.*, p. 141.

⁴⁷ Paul Cernat, *Mărețe vremi*, loc. cit.

compensatoriu, prin acest text”⁴⁸. Cel care rememorează este conștient de faptul că se află în fața unei narațiuni a istoriei, a unei narațiuni mai largi, care-l cuprinde și-l depășește în același timp iar singura formă de a o înțelege este să imagineze o interpretare.

Din acest punct, cel care a trăit o copilărie tipică de „nepot în casa bunicilor” ajunge în mod firesc foarte aproape de literatură. Autorul stabilește el însuși o filiație a formei textuale pe care o capătă contribuția sa cu unul dintre cele mai extinse și vizibile texte literare despre copilărie: Medelenii. Sesizând acest punct de confluență, Ioan Stanomir înțelege și punctează și rolul pe care ficțiunea îl joacă în relația cu narațiunea despre copilărie: „Recitind sfârșitul *Medelenilor*, după un deceniu și jumătate reîntâlnesc același sentiment al plecării definitive. Defazajul cronologic nu poate elimina o senzație de identificare, iar revanșa urma să capete, ca în cazul lui Dan Deleanu, chipul poveștii, al poveștii absorbind un șir de destine care îl pregăteau pe al meu. Ficțiunea se suprapunea, compensator, peste biografic. În definitiv, memoria este unica formă de imaginație autentică pe care o posed”⁴⁹.

Formularea de aici a lui Ioan Stanomir întâlnește un punct de vedere asupra memoriei (în special a celei infantile) vehiculat în psihanaliză de la Freud și până la cercetători contemporani: asemeni visului, memoria face o muncă de „deplasare” de la un conținut latent la unul manifest, ecranându-l pe primul tocmai pentru că relația dintre acesta și zona conștientului ar fi problematică. În concepția lui Freud amintirile din copilărie se bazează pe selecții bizare ale unor elemente nesemnificative menite să le ascundă pe cele cu adevărat importante. Amintirile de la vârste fragede ar fi, în acest sens, *amintiri-ecran*: „Amintirile din copilărie indiferente își datorează existența unui proces de deplasare; ele constituie reproducerea substitutivă a altor impresii, într-adevăr importante, cărora analiza psihică le revelează existența, dar a căror reproducere directă se izbește de o rezistență. Cum acestea nu-și datorează conservarea propriului lor conținut, ci unui raport de asociație existent între acest conținut și un altul, refulat, ele își revendică numele de «amintiri-ecran» sub care le-am desemnat”⁵⁰.

Dacă în studiul acestei deplasări de care se fac răspunzători visul sau amintirea, psihanaliza realizează o activitate hermeneutică al cărei scop este dezvăluirea a ceea ce este ascuns, această hermeneutică pornește de la premisa existenței unui adevăr ecranat care poate fi descoperit în urma aplicării unor principii științifice. Din perspectiva ficțiunii însă, pare a se realiza o *hermeneutică inversă* care are la bază tocmai echivalarea adevărului cu cea mai autentică formă de imaginație. Distanța dintre conținutul manifest și cel latent al amintirii este înlocuită cu adevărul posibil care, din perspectiva literaturii, este și cea mai apropiată formă de adevăr pe care o poate conține o narațiune a copilăriei.

⁴⁸ Ioan Stanomir, *Diminețile unui băiat cuminte*, op. cit., p. 328–329.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 335.

⁵⁰ Sigmund Freud, *Opere IV*, traducere, avânprefață și note de dr. Leonard Gavriliu, prefață postumă de acad. Vasile Pavelcu, București, Editura Științifică, 1996, p. 196.

BIBLIOGRAFIE

Volume

- * *, *Starea prozei*, volum coordonat de Irina Petraș, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2008.
- Ceaușescu, Nicolae, *Gândirea creatoare a președintelui Nicolae Ceaușescu privind educarea comunistă, patriotică, revoluționară a celei mai tinere generații: culegere de texte din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România*, București, Editura Politică, 1988.
- Cernat, Paul & Manolescu, Ion & Mitchievici, Angelo & Stanomir, Ioan, *În căutarea comunismului pierdut*, Pitești, Editura Paralela 45, 2001.
- Cernat, Paul & Manolescu, Ion & Mitchievici, Angelo & Stanomir, Ioan, *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R.Patapievici*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Cesereanu, Ruxandra & Co, *România înghesuită: cutii de chibrituri, borcane, conserve: ipostaze ale ghețozării în comunism și postcomunism*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006.
- Chevereșan, Cristina, *Apocalipse vesele și triste*, București, Editura Cartea Românească, 2006.
- Estrade, Patrick, *You are what you remember: a pathbreaking guide to understanding and interpreting your childhood memories*, translated by Leah Brumer, Da Capo Press, member of Perseus Group Books, Philadelphia, 2008.
- Freud, Sigmund, *Opere IV*, traducere, avânprefață și note de dr. Leonard Gavrilu, prefață postumă de acad. Vasile Pavelcu, București, Editura Științifică, 1996.
- Grosescu, Raluca (ed.), *Ce înseamnă comunismul pentru mine?*, București, Editura Curtea Veche, 2007.
- Majuru, Adrian, *Copilăria la români: schițe și tablouri cu prunci, școlari și adolescenți*, București, Editura Compania, 2006.
- Palade, Brîndușa, *Amurgul Leviathanului*, București, Editura Trei, 2000.
- Sora, Simona, *Regăsirea intimității*, București, Editura Cartea Românească, 2008.

Articole online

- Cernat, Paul, *Mărețe vremi*, în „Observator cultural”, nr.221, 18 mai 2004, ediția online http://www.observatorcultural.ro/Marete-vremi*articleID_10925-articles_details.html, accesat la 01.09.2011.
- Cernat, Paul, *Puncte din oficiu pentru literatura tânără (I)*, în „Observator cultural”, nr. 437, august, 2008, ediția online, http://www.observatorcultural.ro/Puncte-din-oficiu-pentru-literatura-tinara*articleID_20303-articles_details.html, accesat la 18.08.2011.
- Cernat, Paul, *Puncte din oficiu pentru literatura tânără (II)*, în „Observator cultural”, nr. 439, septembrie, 2008, ediția online, [http://www.observatorcultural.ro/Puncte-din-oficiu-pentru-literatura-romana-tinara-\(II\)*articleID_20366-articles_details.html](http://www.observatorcultural.ro/Puncte-din-oficiu-pentru-literatura-romana-tinara-(II)*articleID_20366-articles_details.html), accesat la 19.08.2011.
- Ernu, Vasile, „Ne despărțim de comunism numai dacă îl înțelegem”, interviu de Ovidiu Șimonca, în „Observator cultural”, nr. 323, 1 iunie 2006, ediția online http://www.observatorcultural.ro/Ne-despartim-de-comunism-numai-daca-il-intelegem-Interviu-cu-Vasile-ERNU*articleID_15519-articles_details.html, accesat la 03.09.2011.
- Istodor, Eugen, „Zece comunisme urâte aș trăi cu mama și vecinele ei”, interviu de Diana Soare, în „Suplimentul de cultură”, nr.130, 02.06.2000, ediția online http://suplimentuldecultura.ro/numarpdf/130_Iasi.pdf.
- Marcu, Luminița, *Altfel de mărturii despre comunism*, în „Observator cultural”, nr. 212, martie 2004, http://www.observatorcultural.ro/Altfel-de-marturii-despre-comunism*articleID_10490-articles_details.html, accesat la 03.09.2011.
- Mihăilescu, Călin-Andrei, „Sunt invadat de amintiri și nu mă pot apăra”, interviu de Ovidiu Șimonca, în „Observator cultural”, nr. 344, octombrie 2006, ediția online, http://www.observatorcultural.ro/Sint-invadat-de-amintiri-si-nu-ma-pot-apara-Interviu-cu-Calin-Andrei-Mihailescu*articleID_16400-articles_details.html, accesat la 01.09.2011.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în post-ceaușism*, în „Observator cultural”, nr. 35, octombrie, 2000, ediția on-line, http://www.observatorcultural.ro/Literatura-romana-in-post-ceausism*articleID_4622-articles_details.html.